

УДК 347.6

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ТА ПРАВО НА ШЛЮБ

THE PRINCIPLE OF EQUALITY AND THE RIGHT TO MARRIAGE

Менджул М.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Статтю присвячено аналізу сутності принципу рівності та його впливу на лібералізацію правового регулювання інституту шлюбу. Проаналізовано різні підходи до розуміння принципу рівності науковцями, а також позицію Конституційного Суду України та практику Європейського Суду з прав людини. Досліджено зміну законодавства щодо права на шлюб під впливом принципу рівності в зарубіжних державах.

Ключові слова: принцип рівності, право на шлюб, шлюбний вік, одностатеві відносини.

Постановка проблеми. Фундаментальною засадою регулювання сімейних відносин є принцип рівності, який впливає на трансформацію сучасного законодавства не тільки держав Європейського Союзу, але і України. У зв'язку з євроінтеграційним напрямом розвитку нашої держави необхідним є аналіз впливу вказаного принципу на регулювання інституту шлюбу.

Стан дослідження. У вітчизняній науці досліджено переважно принцип рівності як фундаментальну засаду конституційного права (у працях Панкевича О.З., Погребняка С.П., Савчина М.В., Рабіновича С.П., Чехович Т.В. та ін.), проаналізовано також принцип гендерної рівності як складову частину принципу рівності (в наукових дослідженнях Жалій Т.В., Журавльової Г. тощо). Значення принципу рівності в цивільних та сімейних відносинах досліджували Басай О.В., Борисова В.І., Боднар Т.В., Кузнецова Н.С., Красицька Л.В., Розгон О.В., Ромовська З.В., Чернега В.М., Шимон С.І., Харитонов Є.О., Явор О.А.

та ін. При цьому недостатньо дослідженим є вплив принципу рівності на трансформацію правового регулювання інституту шлюбу.

Метою цієї статті є аналіз впливу принципу рівності на правове регулювання інституту шлюбу.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності передбачає відсутність будь-якої нерівності чи обмежень прав особи за певною ознакою. Не дивлячись на зрозумілу, на перший погляд, сутність принципу рівності, досі в науці розходяться погляди щодо його змісту.

Так, Жалій Т.В. зауважує, що реалізація принципу рівності передбачає існування справедливого суспільного устрою, в якому політико-правові реалії забезпечують максимальне дотримання прав особи [1, с. 94]. Журавльова Г.С. вважає, що принцип рівності є «ідеєю, яка виражається в таких основних положеннях: установлення й застосування єдиних правових засобів, що становлять основу механізму правового регулювання, тобто норм права, юридичних фактів, актів реалізації».

лізації прав і обов'язків для всіх учасників суспільних відносин; передбачення системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; передбачення системи організаційних засобів, необхідних для реалізації прав і обов'язків учасників суспільних відносин, у тому числі конституційних прав та обов'язків» [2, с. 46].

З точки зору приватного права юридичну рівність досить часто розглядають як однаковість юридичних властивостей правоздатності, що проявляється в незалежності одна від одної правоздатностей різних суб'єктів, а також незмінності правоздатності в залежності від участі в різних правових відносинах [3, с. 360].

Ми не можемо погодитися із позицією Чехович Т.В., яка окремо виділяє принцип рівності та принцип рівноправності громадян [4, с. 171]. На нашу думку, принцип рівності передбачає рівність прав, гендерну рівність і заборона дискримінацію.

Принцип рівності гарантує формально-юридичну рівність і не може забезпечити фактичну рівність, яка не може бути досягнута в силу фізичних, розумових та інших індивідуальних особливостей кожної людини. Принцип рівності може передбачати диференціацію в залежності від віку, статі, стану здоров'я та інших ознак, яка має «вирівнювальне» спрямування. У науці вже усталеною є позиція, щодо якої активній дії держави з вирівнювання правового положення особи, в разі якщо внаслідок нерівності обмежуються права певної категорії осіб, як правило меншості, є позитивною дискримінацією [5, с. 128].

Рабінович С.П. та Панкевич О.З., досліджуючи принцип рівності, зауважили, що в Конституції України він міститься в 15 статтях [6, с. 147]. Безперечно, це тільки підтверджує позицію про фундаментальність принципу рівності, його дію та вплив на різні сус-

пільні відносини. У Конституції України принцип рівності як основну засаду регулювання прав людини визначено у статтях 21 та 24, а вже у статті 51 гарантовано рівні права та обов'язки членів подружжя у шлюбі та сім'ї.

Сутність принципу рівності неодноразово розглядав у своїх рішеннях Конституційний Суд України. Так, у рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання КСУ зауважив, що «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо». Крім того, в рішенні відзначено, що «зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [7].

Ураховуючи вказані конституційні гарантії, держава повинна забезпечувати реальну рівність, а не формальну чи «видиму». Водночас негарантування буквальної рівності не завжди означає порушення принципу рівності. Це впливає і з позиції Конституційного Суду в рішенні від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018. Зокрема, КСУ прийшов до висновку, що «оскільки допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога при народженні дитини та допомога при усиновленні дитини не передбачені в Конституції України, то на них не поширюються й визначені її статтею 22 гарантії щодо заборони скасування чи звуження змісту та обсягу прав, визначених, зокрема, у статтях 46, 48 Основного Закону України. Крім того, уніфікація таких видів державної допомоги, як допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку

та допомога при усиновленні дитини, не свідчить про те, що держава в такий спосіб ухилилася від обов'язку охороняти сім'ю, дитинство, материнство і батьківство; порушила принцип рівності та право кожного на повагу до його гідності, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї» [8].

Під час вирішення питання про обмеження права людини повинен застосовуватися принцип пропорційності як інструмент вимірювання правомірності такого обмеження. Дотримання принципу пропорційності є превентивним засобом недопущення порушення принципу рівності.

Щодо регулювання інституту шлюбу, то згідно з Конституцією України та Сімейним кодексом право укласти шлюб можуть тільки чоловік та жінка. Дискримінаційний підхід щодо віку укладення шлюбу в Україні був усунений 15 березня 2012 року, коли частину першу статті 22 СК України було викладено в новій редакції і встановлено однаковий вік для вступу в шлюб у 18 років незалежно від статті.

Виникає питання, чи не порушується принцип рівності, коли особи однієї статі не мають права укласти шлюб.

Журавльова Г.С. зауважує, що «інтерпретація чи заперечення прав ЛГТБ, їх штучна стигматизація, зокрема через певні законодавчі обмеження чи дискримінаційні практики, порушують також і цілісність особистості, що складає основу права на приватне життя особи» [9, с. 70].

Практика зарубіжних держав щодо цього питання різна. Водночас протягом останнього десятиліття в багатьох державах на рівні законодавства чи прецедентної практики дозволено одностатеві шлюби або цивільні партнерства. Наприклад, одностатеві шлюби дозволено укласти з 2001 року в Нідерландах, з 2003 року – в Бельгії, з 2005 року – в Іспанії та Канаді,

з 2006 року – в ПАР, з 2009 року – в Норвегії та Швеції, з 2010 року – в Португалії, Ісландії та Аргентині, з 2012 року – в Данії, з 2013 року – у Франції, Бразилії та Новій Зеландії, з 2014 року – в Англії та Уельсі, Шотландії [10, с. 44], Люксембурзі, з 2015 року – в Ірландії та на території всіх штатів США, з 2017 року – у Фінляндії, Мальті, Німеччині та Австралії, з 1 січня 2019 року – в Австрії.

У вказаних державах перед наданням права на одностатевий шлюб особи однієї статі могли реєструвати цивільні партнерства. Наприклад, у Данії (з 1989 р. по 2012 р.), Норвегії (з 1993 р. по 2009 р.), Швеції (з 1995 р. по 2009 р.), Ісландії (з 1996 р. по 2010 р.), Німеччині (з 2001 р. по 2017 р.), Фінляндії (з 2002 р. до 2017 р.) тощо.

Після надання права на шлюб особам однієї статі національне законодавство держав по-різному регулює наявність і партнерств, і шлюбів. В одних державах одностатеві пари можуть вибрати, що укласти (наприклад, у Нідерландах, Бельгії, Франції тощо), в інших інститут партнерства замінено шлюбом.

У багатьох європейських державах можна реєструвати тільки цивільне партнерство, наприклад, у Чеській Республіці (з 2006 р.), Словенії (з 2006 р.), Швейцарії (з 2007 р.), Угорщині (з 2009 р.), Хорватії (з 2014 р.), Андоррі (з 2014 р.), Естонії (з 2016 р.), Італії (з 2016 р.), Сан-Марино (з 2018 р.) та ін.

Незважаючи на прийняття 12 березня 2015 року Європейським Парламентом рекомендації про визнання одностатевих шлюбів (або партнерств), досі серед держав – членів ЄС не дозволено одностатевим парам реєструвати союзи в Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії та Словаччині.

На лібералізацію національного законодавства європейських держав впливає практика Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, він вже неодноразово розглядав справи

щодо порушення прав одностатевих пар, у тому числі на підставі дискримінаційних підходів у законодавстві.

Загалом, ЄСПЛ під час розгляду спорів про дискримінацію досліджує три питання: 1) про наявність дійсної відмінності у ставленні за аналогічної ситуації. Слід зазначити, що Судом не вироблено чітких загальних критеріїв для визначення того, чи є аналогічними ситуації, в яких перебувають заявник та інші особи. Це зумовлено, насамперед, складністю вироблення таких критеріїв. Подібна оцінка здійснюється лише для певної категорії справ; 2) про виправданість відмінності у ставленні до осіб, що перебувають в аналогічних ситуаціях. З огляду на практику Суду відмінність у ставленні повинна мати об'єктивне й розумне обґрунтування, тобто переслідувати легітимну мету. У загальному вигляді відмінність у ставленні держави зазвичай виправдовують публічним інтересом, і Суд у цілому приймає таке обґрунтування; 3) про додержання розумної співмірності між засобами, що використовуються, і метою, яка досягається [11, с. 14].

У справі «Karner v. Austria» заявники скаржилися на дискримінаційний підхід у нормах Закону про оренду, який надавав соціальний захист від безпритульності тільки гетеросексуальним партнерам. ЄСПЛ у рішенні із вказаної справи нагадав, що «для цілей статті 14 різниця у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивних і розумних обґрунтувань, тобто якщо вона не переслідує законної мети або якщо не існує законної мети. Має бути забезпечена розумна пропорційність між використовуваними засобами та метою, їх застосування». Уряд у даній справі аргументував, що норми Закону про оренду спрямовані на захист сім'ї у традиційному розумінні. Проте ЄСПЛ визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції про захист прав людини та осно-

воположних свобод, оскільки «мета захисту сім'ї у традиційному розумінні є досить абстрактною, і для її реалізації може використовуватися широке коло конкретних заходів. У випадках, коли межі свободи розсуду надаються державам, як і положення про те, що існує різниця у ставленні до статі або сексуальної орієнтації, принцип пропорційності не просто вимагає, щоб обраний захід підходив для реалізації досягнутої мети. Необхідно також показати, що для досягнення цієї мети необхідно було виключити зі сфери застосування статті 14 Закону про оренду певні категорії людей – у даному випадку осіб, які проживають у гомосексуальних відносинах» [12].

У справі «Oliari and Others v. Italy» заявники скаржилися на те, що їм було відмовлено укласти одностатевий шлюб у 2008 р. Уряд Італії аргументував свою позицію тим, що законодавством не було передбачено права для осіб однієї статі вступати у шлюб. У рішенні ЄСПЛ зауважив, що «заявники досі не мають можливості створити цивільний союз або реєстроване партнерство (за відсутності права на шлюб) в Італії. Таким чином, Суд повинен встановити, чи не виконала Італія на дату аналізу Суду, а саме у 2015 році, позитивний обов'язок забезпечити повагу до приватного та сімейного життя заявників, зокрема, шляхом встановлення правових рамок, що дозволяють їм визнати і захистити свої відносини відповідно до національного законодавства». ЄСПЛ у цій справі констатував, що «одностатеві пари, які мають стабільні, віддані відносини, перебувають у схожій ситуації з парами різної статі щодо необхідності юридичного визнання та захисту їх відносин». Тобто Європейський Суд із прав людини визнав, що одностатеві пари потребують юридичного визнання та захисту своїх відносин, і встановив порушення статті 8 Конвенції, оскільки Італія перевищила свободу розсуду і не

виконала свого позитивного обов'язку забезпечити наявність конкретного законодавчого регулювання, яке б передбачало визнання та захист одностатевих союзів [13].

Європейський суд із прав людини 5 червня 2018 року у рішенні у справі проти Румунії констатував, що за певних умов одружені одностатеві пари мають такі ж права на проживання, як інші подружні пари у країні ЄС, навіть якщо ця держава не дозволяє або не визнає одностатеві шлюби [14].

Не менше питань та проблем виникає у випадку зміни статі. У рішенні від 11 липня 2002 р. у справі «I. проти сполученого королівства» ЄСПЛ підкреслив, що «із часу прийняття Конвенції у сфері інституту шлюбу відбулися значні соціальні зміни. Відчутні зміни в цій сфері зумовлені також досягненнями медицини та науки в дослідженні феномена транссексуалізму... Хоча саме Договірна держава має визначати, зокрема, умови належного оформлення зміни статі особою, яка домагається юридичного визнання її транссексуалом, а також чинну процедуру оформлення майбутнього шлюбу, Суд визнав, що немає підстав для позбавлення транссексуалів мож-

ливості здійснювати право на шлюб за тих чи інших обставин» [15]. Безперечно, питання рівності під час укладення шлюбу потребує ретельних додаткових досліджень, оскільки розвиток науки та медицини поставив перед традиційним інститутом шлюбу нові виклики.

Висновки. Таким чином, принцип рівності передбачає, що права і свободи, закріплені в Конституції та інших законах, мають бути максимально однаковими для всіх. Водночас очевидним є те, що наразі цей принцип не є абсолютним, а має певні винятки, які чітко прослідковуються в регулюванні інституту шлюбу, в тому числі визнання в Україні права на шлюб тільки осіб протилежної статі. Безперечно, в умовах сучасного стану розвитку суспільної моралі та не досить толерантного ставлення до осіб однієї статі в Україні передчасним є розгляд пропозицій про внесення змін до законодавства щодо надання права на укладення одностатевих шлюбів. Проте принцип рівності передбачає, що для осіб однієї статі, які перебувають у тривалих стосунках, держава повинна на рівні законодавства встановити правові рамки та надати можливість укладати цивільне партнерство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жалій Т.В. Юридичне закріплення принципу рівності прав чоловіків і жінок в національному законодавстві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 94–96.
2. Журавльова Г.С. Змістовні аспекти принципу рівності у конституційному праві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Випуск 2. Том 1. С. 43–46.
3. Басай О.В. Принцип юридичної рівності учасників цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Випуск 65. С. 354–360.
4. Чехович Т.В. Правові основи конституційного принципу рівності громадян перед законом. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2, ч. 1. С. 170–175.
5. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
6. Рабінович С.П., Панкевич О.З. Принципи рівності й недискримінації в конституційному правосудді України. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 147–170.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення : 15.04.2019).

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18> (дата звернення : 16.04.2019).

9. Журавльова Г. Принцип гендерної рівності: Україна та міжнародний досвід. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2/1. С. 63–71.

10. Менджул М.В. Принципи правового регулювання сімейних відносин у Великобританії та Ірландії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2018. № 36. Т. 2. С. 42–45.

11. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3(46). С. 8–20.

12. Karner v. Austria, European Court of Human Rights, 24 July 2003. URL : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,51e6b91b4.html> (Last accessed : 18.04.2019).

13. Case of Oliari and Others v. Italy, European Court of Human Rights, 21/07/2015. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-156265%22%5D%7D> (Last accessed : 18.04.2019).

14. Same-sex spouses have EU residence rights, top court rules. URL : <https://www.bbc.com/news/world-europe-44366898> (Last accessed : 29.03.2019).

15. Рішення великої палати ЄСПЛ у справі «І. проти сполученого королівства» від 11.07.2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_102 (дата звернення : 12.04.2019).

Стаття посвячена аналізу сутності принципу рівності та його впливу на лібералізацію правового регулювання інституту шлюбу. Проаналізовані різні підходи до розуміння принципу рівності ученими, а також позиція Конституційного Суду України та практика Європейського Суду по правах людини. Досліджено зміни законодавства про право на шлюб під впливом принципу рівності в зарубіжних державах.

Ключевые слова: принцип рівності, право на шлюб, шлюбний вік, однополіє стосунки.

The article is devoted to the analysis of the essence of the principle of equality and its impact on the liberalization of legal regulation of the marriage institution. Different approaches to understanding the principle of equality of scientists, as well as the position of the Constitutional Court of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights are analyzed. The law on the right to marriage under the influence of the principle of equality in foreign countries is studied.

Key words: principle of equality, right to marriage, marriage age, same-sex relations.